

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОПОЛІТИКА

За підручником “ГЕОГРАФІЯ”,

11 клас

Сергій Кобернік

Роман Коваленко

Пригадайте!

- **1. Яку карту називають політичною?**
- **2. Чим вона вирізняється з-поміж інших географічних карт?**
- **3. У чому полягає різниця між поняттями «територія», «країна», «держава»?**
- **4. Як змінювалася система світовлаштування протягом XX – XXI ст.?**

Географічні складники політичної географії:

- *Географічний простір, території, географічні місця.*
- На межі географії та політології сформувалася наука *політична географія*.
- *Політична географія* – суспільно-географічна наука про просторову організацію держав і міждержавних об'єднань, розміщення та стосунки між політичними силами, територіальні форми політичних процесів і явищ.
- *Предметом* політичної географії визначають геопросторову (територіальну) організацію політичної сфери суспільства.
- *Політична географія* проводить дослідження за такими трьома територіальними рівнями: *макрорівень* – географічний простір: дослідження світу в цілому та великих регіонів; *мезорівень* – території: окремих країн; *мікрорівень* – географічних місць: окремих міст, районів тощо.

- ***Географічний простір*** – одне з фундаментальних понять політичної географії, яким позначають упорядкованість географічних об'єктів відносно земної поверхні та їх просторову організацію.
- ***Інтегральний географічний простір*** складається з економічного, соціального, політичного та фізичного просторів.
- ***Територія*** – частина поверхні суходолу на Землі з природними й створеними внаслідок людської діяльності ресурсами, що має певні просторові межі та географічне положення.
- Якщо йдеться про морські простори, то вживають термін ***акваторія***. ***Акваторії*** Світового океану дедалі активніше долучаються до політичного життя планети, оскільки це стосується свободи судноплавства, використання ресурсів виняткових економічних зон, екологічної безпеки тощо.
Географічне місце – будь-який географічний об'єкт із офіційно визначеними межами (зокрема країна, її частина, населений пункт, місцевість тощо), що характеризується певним місцем розташування на поверхні Землі.

- Політична географія має багато напрямів дослідження.
- Основний з них – політична карта світу, етапи її формування та сучасний стан.
- Політична географія вивчає також становлення кордонів держав, можливості транскордонних зв'язків, територіальні претензії.
- Складником політичної географії є *політико-географічне країнознавство*, яке проводить комплексне політико-географічне оцінювання регіонів світу та окремих країн.
- Важливим напрямом політико-географічних знань є *геополітика*, що аналізує вплив різноманітних географічних чинників на стратегічні позиції держав у світовому географічному просторі.

Політичні складники: політичні інституції, політичні відносини.

- До складу політичної системи суспільства входять політичні інституції та політичні відносини.
Політичні інституції – це різновид соціальних інститутів, завданнями яких є встановлення, виконання та підтримання влади.
- Це спосіб організації політичного життя суспільства, що втілює ті або інші політичні норми, зумовлені конкретно-історичною ситуацією, вимогами політичного життя.
- У сучасному суспільстві існує ряд основних політичних інституцій.
- Центральним, базовим елементом організації суспільства в політичну систему є *інституція держави*.
- Функції регулювання відносин щодо створення основних правових норм, законів і представництва інтересів різних соціальних груп виконує *інституція парламентаризму*.

- Систему взаємодій, що складаються між органами, посадовими особами, які здійснюють поточне управління суспільними справами та населенням країни, регулює *інституція виконавчої влади*.
- Професійну діяльність людей, які належать до особливої статусної групи, регулює *інституція державної служби*.
- *Інституція глави держави* забезпечує стійке відтворення суспільних відносин, дає змогу лідеру держави виступати від імені всього народу, бути вищим арбітром у суперечках, гарантувати цілісність країни, непорушність конституційних прав громадян.
- Регламентує відносини з приводу суперечок і конфліктів, робить взаємодії людей чітко визначеними та стійкими *інституція судової влади*.
- Крім того, існує *інституція політичних партій*, що представляє інтереси громадян і ставить за мету їхню реалізацію шляхом завоювання державної влади або участі в її здійсненні.
- Найрізноманітніші організовані групи та спільноти людей формують *групи інтересів*. До них належать профспілки, молодіжний та жіночий рух, творчі союзи та об'єднання, етнічні та релігійні спільноти та ін.

Людина і світ

Суспільство і ви

Культ особи

Особа і соціум

Ви і суспільство

- У процесі спільної політичної діяльності індивіди й соціальні спільноти вступають у певні відносини.
- *Політичні відносини* – стійкі взаємозв'язки й взаємодії суб'єктів політики. Така стійкість досягається завдяки нормам, що регулюють поведінку взаємодіючих політичних суб'єктів.
- Політичні відносини значно більшою мірою, ніж інші, впливають на забезпечення соціальної стабільності.
- Ті політичні відносини, що утвердилися, вдосконалюються *шляхом реформ*.
- Типи політичних відносин можуть змінюватися також *революційним шляхом*.
- Якщо в суспільстві створюються умови, за яких об'єкт політики не хоче жити так, як раніше, а суб'єкт політики не може по-старому здійснювати політику й не вдається до реформ, то виникають об'єктивні передумови революції.
- За наявності зрілого суб'єктивного чинника складається загальнонаціональна криза, що може перерости в революцію.
- Якщо ж такого усвідомлення немає, то відбувається не революція з її докорінними змінами у політичних відносинах, а *політичний бунт*.

ФОРМИ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Політична позиція

стійка сукупність взаємодії політичних суб'єктів, що формує їх спільну діяльність

Політичне співробітництво

відображає спільні дії суб'єктів політики, що не суперечать цілям кожного з них

Політичний конфлікт

зіткнення соц – політичних сил в разі несумісності цілей з питань влади і власності

Політична боротьба

спрямована на досягнення міцних позицій в системі влади

Політичний компроміс

розв'язання конфлікту та досягнення на основі угоди взаємних поступок сторін

Конкуренція в політиці

протистояння в ході політичної діяльності між соціальними групами, окремими особами та політичними партіями

Політична консолідація

об'єднання суб'єктів політики з метою досягнення загальних цілей на основі спільних принципів взаємовідносин

Різні погляди на форми політичних відносин

- Розвинуте суспільство має безліч форм політичних відносин .
- Політичні відносини в загальному процесі суспільного розвитку можуть або відігравати прогресивну роль, або стати гальмом розвитку, чи навіть джерелом регресу.

Рис. 4.2. Структура політичної діяльності

Територіально-політичні системи (ТПС) національного та наддержавного рівнів.

- Основним об'єктом дослідження політичної географії є *територіально-політичні системи (ТПС)*.
- Це об'єктивно взаємозалежні сполучення елементів політичної сфери (політичних й адміністративних кордонів, центрів управління, органів влади, партій, суспільних рухів тощо), що функціонують на певній території.
- За масштабами вирізняють кілька рівнів ТПС: *наддержавний*, або *глобальний* (світ, великі регіони), *національний* (країни) та *місцевий* (частина країни, населений пункт, місцевість тощо).

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ (ТПС)

Наддержавний рівень

- Співтовариства країн;
- економічні союзи;
- військово-політичні союзи;
- геополітичні регіони;
- геостратегічні регіони;
- культурні регіони

Національний рівень

Країна – ключовий суб'єкт внутрішньої політичної діяльності та міждержавних зв'язків

Типи ТПС

- Площові (територія держави, адміністративно-територіальні одиниці, автономні одиниці тощо);
- лінійні (державні кордони, мережа комунікацій загальнодержавного значення, прикордонні переходи);
- точкові (столиця, регіональні центри, ключові економічні та військові бази).

United Nations

- На *наддержавному* рівні політична географія досліджує співвідношення політичних сил між найбільшими за економічним та військовим потенціалом країнами – вивчає вплив політичних подій на глобальну економіку.
- Крім того, досліджує співтовариства країн, що утворили економічні або військово-політичні союзи, геополітичні регіони, геостратегічні регіони, культурні регіони (наприклад, арабські країни).
- Такі ТПС формуються на основі спільних довготривалих політичних та економічних інтересів, наявності великої політичної проблеми, культурної, етнічної, расової, мовної близькості.
- Ступінь їхньої цілісності відображає характер та інтенсивність зв'язків політичного, фінансового, торговельного, військового характеру.

- Політична географія досліджує проблеми на *національному рівні*, що дає підстави говорити про існування окремої науки – політико-географічного *країнознавства*.
- Країна – ключовий суб'єкт внутрішньої політичної діяльності та міждержавних зв'язків. У межах держави формуються три типи ТПС, які відповідним чином структурують політичний простір на певній території: *площові* (територія держави, адміністративно-територіальні одиниці, автономні одиниці тощо), *лінійні* (державні кордони) та *точкові* (столиця, регіональні центри, ключові економічні та військові бази).

Політичний режим –

система засобів і методів здійснення політичної влади, модель, форма взаємодії державно-владних структур та населення

Тоталітарний режим –

спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Авторитарний режим –

тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Демократичний режим

– влада народу (народовладдя), що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх при розв'язанні проблем і питань суспільного врядування.

Геополітика, її складові.

- Геополітику визначають як науку, що вивчає в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємопов'язані чинники, що справляють вплив на стратегічний потенціал держави.
- Основним об'єктом дослідження геополітики є *геополітична структура світу*.
- Прикладна геополітика часом веде дослідження заангажовано, тобто з позицій інтересів певної держави.
- Геополітика вбачає, що кожна держава проводить свою політику залежно від географічних чинників: просторового розташування країни, клімату, кількості населення, наявності природних ресурсів тощо.
- У попередні століття геополітика була засобом виправдання загарбницьких дій держав щодо чужих територій.
- Так, німецькі геополітики зробили спробу обґрунтування необхідності розширення життєвого простору для німецької нації, що й лягло в основу завойовницької політики фашистської Німеччини.
- У ХХІ ст. геополітика набуває нового значення й змісту. Вона досліджує передусім державну приналежність тієї чи іншої території, роль країн і народів у світовому співтоваристві, їхній вплив на світовий розвиток і світову політику.
- Складниками геополітики є *зовнішня та внутрішня геополітика*.

Зовнішня геополітика.

- Ядром геополітики є зовнішня геополітика держав і міждержавних об'єднань, які, спираючись на ефективне використання елементів геопростору, прагнуть зміцнити свої позиції на міжнародній арені, забезпечити економічні, культурні, інформаційні та інші інтереси.
- Геополітичні амбіції найбільше властиві великим державам.
- Найбільшою мірою на формування сучасної геополітики впливають *США*. Їхнє основне геополітичне завдання – підтримання глобального верховенства, всесвітнє поширення ліберальної демократії.
- Зусилля країни спрямовано на забезпечення контролю над ситуацією в інших державах Америки, ЄС, Східній Європі, Західній Азії (насамперед на Близькому Сході) та Азійсько-Тихоокеанському регіоні.
- У європейських справах геополітика США здійснювалася в напрямі розширення та зміцнення НАТО, збереження союзницьких взаємин з європейськими лідерами.
- *Упродовж усього періоду незалежного розвитку України США були гарантом її державного суверенітету та цілісності.*

- **Франція**, маючи значний військовий потенціал, у т. ч. й ядерний, зберігає міцні геополітичні позиції насамперед в Африці, менше – у басейні Карибського моря та Океанії, впливаючи певною мірою на внутрішню та зовнішню політику в Канаді через франкомовне населення.
- **Велика Британія** намагається йти у фарватері геополітики США, реалізуючи спільні геополітичні інтереси в Європі та в державах Співдружності.
- **Німеччина** активно впливає на геополітично значущі загальноєвропейські справи: щодо розширення НАТО, ЄС, взаємин з Росією та ін. Її позиція суттєво позначається на виробленні загальної геополітичної лінії ЄС.
- **Росія** виявляє прагнення знову стати полюсом сили глобального значення. Так, з 2000 р. вона взяла твердий імперський курс на «збирання земель» колишнього СРСР у різних формах (створення союзних держав, інтеграційних економічних проектів, військових блоків, прямої військової агресії).
- Метою Росії стало посилення впливу на держави-лідери ЄС. Росія прагне підтягнути взаємини з США до рівня паритетних, домогтися вигідних економічних відносин з Китаєм.
- Добре продуманий системний характер має зовнішня геополітика **Китаю**, яка своєрідно поєднує наступальність і твердість з певною обережністю й гнучкістю. В її основі – усебічний захист своїх економічних інтересів.

Внутрішня геополітика.

- Основним осередком внутрішньої геополітики є офіційна державна діяльність.
- Важливим завданням внутрішньої геополітики держави є усунення загроз політичній стабільності, профілактика і розв'язування територіальних конфліктів.
- Крім забезпечення комплексного та пропорційного розвитку регіонів внутрішня геополітика розв'язує стратегічні питання державної безпеки, утвердження загальнодержавної ідеї, формування та відтворення партійно-політичних еліт тощо
- Основними загрозами територіально-політичній цілісності держав стабільності їхнього суспільного розвитку є поява політичних рухів за незалежність окремих регіонів на основі етнонаціональних, релігійних або навіть економічних мотивів, а також вимоги приєднання окремих культурно споріднених територій до сусідніх держав.
- Адекватною відповіддю на реальні виклики і загрози є формування механізмів оптимізації державно-територіального устрою, збалансування регіонального економічного та демографічного розвитку, налагоджування взаємин в етнополітичній та культурно-політичній сферах.

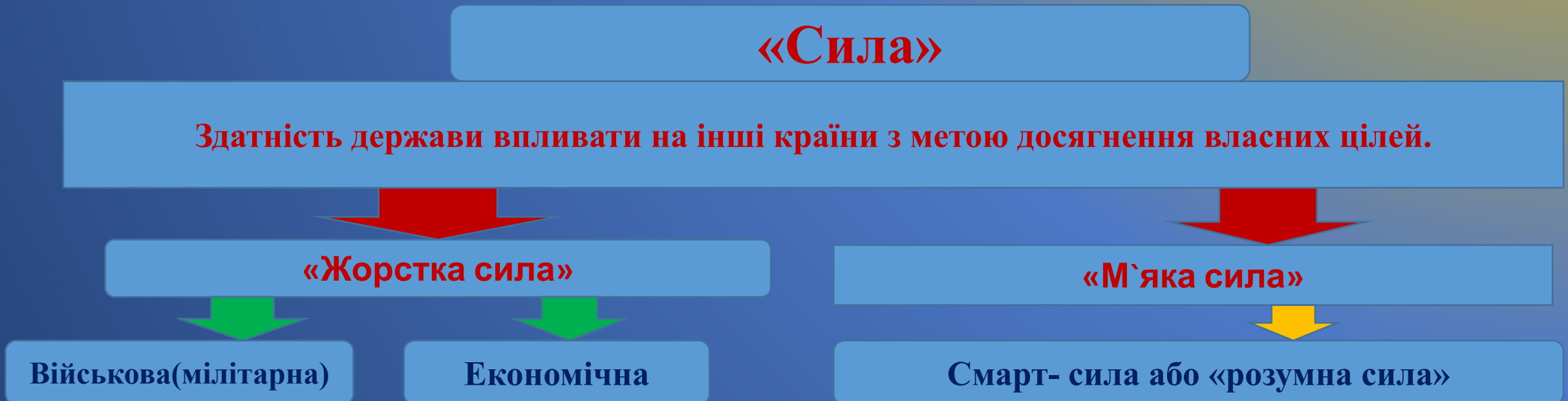
Геополітика «сили».

- У світовій політиці категорія сили має значення в тому разі, якщо вона дає змогу державі впливати на інші країни з метою досягнення своїх цілей.
- Потенціал міжнародного впливу – це сукупність різноманітних засобів і ресурсів, якими володіє держава для здійснення прямого й непрямого впливу на міжнародне середовище та інші держави, виходячи зі своїх цілей та інтересів.
- Основні ресурси держави – фінансово-економічний, військово-силовий, політико-дипломатичний, демографічний, міжнародний структурно-організаційний (участь і роль у міжнародних організаціях та інститутах) потенціал та інше.

Різновиди «сили».

- У праці «М'яка сила: засоби досягнення успіху в світовій політиці» професор Гарвардського університету Джозеф Най зазначив, що матеріальні елементи сукупної державної сили – це «жорстка сила», а духовні її елементи – «м'яка сила».
- В епоху глобалізації та інформаційної революції дуже важливо розуміти той факт, що «не завжди силою володіє той, чия армія перемагає».

- **«Жорстка сила» (або жорстка влада) – використання примусу або винагороди задля досягнення цілей, тобто військової (мілітарної) й економічної сили задля примушення інших суб'єктів міжнародної політики до потрібної поведінки.**
- **Прикладами застосування «жорсткої сили» є введення радянських військ до Афганістану (1979 р.), вторгнення США в Ірак (2003 р.), «газовий конфлікт» між Росією та Україною (2005 – 2006 рр.), анексія Криму Росією (2014 р.).**
- **За Статутом ООН (ст. 2), забороняється загроза силою або її застосування. Однак у цьому документі під «силою» розуміють лише мілітарну силу.**
- **Стосовно економічної сили такого механізму не існує.**
- **Мілітаризм – державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової міці й припустимості використання військової сили під час вирішення міжнародних і внутрішніх конфліктів.**
- **Прикладом застосування економічної сили є введення економічних санкцій за порушення Статуту ООН у політичній сфері. Наприклад, такі заходи було застосовано проти Росії через анексію Криму.**
- **Формами економічного впливу можуть бути припинення постачання продовольчої допомоги, а також кредитування, згортання програм економічного співробітництва тощо.**

- На протипагу «жорсткій силі» існує «м'яка сила» – можливість отримати бажане через співробітництво та привабливість.
- Так держава здатна домагатися своїх цілей завдяки привабливості власної культури, суспільно-політичних цінностей.
- Хоча «м'яка сила» може бути використана і з недобрими намірами.
- «М'яку силу» зазвичай використовують держави-світові лідери, що дає їм змогу впливати на політику інших держав.
- Такий підхід є найефективнішим на початку III тисячоліття. Використання Україною її багатих культурних надбань, пріоритетність демократичних цінностей можуть стати надійною основою для запровадження «м'якої сили» в реалізації зовнішньополітичного курсу України.
- Більшість суб'єктів міжнародних відносин у своїй зовнішній політиці використовує концепцію *смагт-сили* (або «розумної сили»), що полягає в поєднанні «жорсткої» та «м'якої» сил.
- Наприклад, використання не лише військової сили, а й залучення до військових союзів та виконання партнерських програм.

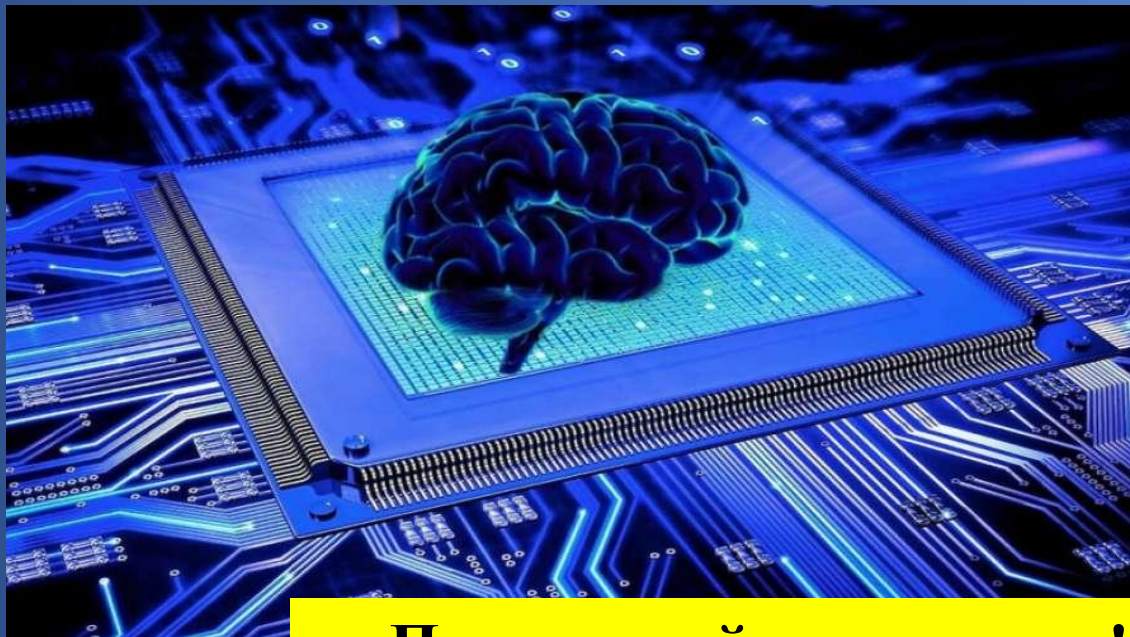
Взаємозв'язок між національними та геополітичними інтересами держави.

- Зовнішня політика більшості держав у різні епохи визначалася національним інтересом.
- Національний інтерес визначається картою світу та ціннісною системою, що є панівною в даному суспільстві та державі.
- На міжнародній арені зіткнення реальних інтересів породжує реальні конфлікти, однак причинами війн часто виявляються помилково зрозумілі й хибно сформульовані національні інтереси або міркування щодо національної безпеки.
- Так було під час розв'язування США війни в Іраку (2003) або прийняття керівництвом СРСР рішення про введення радянських військ до Афганістану (1979).
- Головна складова національного інтересу – це самозбереження держави. Визначаючи національні інтереси і приймаючи на їх основі певні зовнішньополітичні рішення, керівники держав зважають на об'єктивні економічні, політичні, географічні та інші чинники, внутрішньополітичні інтереси.
- Враховуються також і можливі реакції на ці рішення на міжнародній арені з боку тих держав, яких вони так чи інакше стосуються.

- У сучасному світі визначення національних інтересів будь-якої держави передбачає обов'язкове врахування інтересів інших держав, а в чомусь і інтересів усього світового співтовариства.
- Найчастіше основоположні національні інтереси, пов'язані з безпекою самозбереженням держави, неможливо реалізувати поодиночі, без союзів і коаліцій з іншими державами. Через те країни вступають у військово-політичні блоки, наприклад НАТО.
- Джерелами реальної загрози для безпеки більшості країн є: тероризм, поширення зброї масового ураження, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, деградація навколишнього середовища, уповільнення економічного зростання, контрабанда, незаконна міграція, забруднення навколишнього середовища, енергоресурси (володіючи ними, держава може впливати на політичний процес в окремих країнах і регіонах).
- У сучасних умовах національна безпека залежить не лише від потужності й боєздатності збройних сил, а й від інших чинників: економічної могутності, конкурентоспроможної промисловості, якості системи освіти, добробуту громадян тощо...

Контроль і самоконтроль:

- *1. Поясніть зміст понять «географічний простір», «територія», «географічне місце», «територіально-політична система».*
- *2. Що таке геополітика? Яке її значення в сучасному світі?*
- *3. Наведіть приклади застосування різновидів «сили» в геополітичних протистояннях.*
- *4*. Поясніть на конкретних прикладах взаємозв'язок та аполітичні взаємодії територій і географічних місць у геопросторі.*

Прокоментйте картинки!

